

Jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik fikr taraqqiyotiga qo'shgan hissasi

Shavkatova Sabinabonu Ilxom qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti, Pedagogika ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik fikr taraqqiyotiga qo'shgan hissasi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi milliy ta'lim tizimining shakllanishida jadidchilik harakatining tutgan o'rni bilan belgilanadi. Maqolada tarixiylik, tizimlilik va qiyosiy tahlil metodlari asosida ma'rifatparvarlarning pedagogik qarashlari o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, jadidlar ta'limda dunyoviy bilimlarni joriy etish, yangi usul maktablarini tashkil etish va o'quv jarayoniga innovatsion metodlarni tatbiq etish orqali pedagogik tafakkur rivojiga katta hissa qo'shgan. Xulosa sifatida, jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik merosi zamonaviy ta'lim tizimi uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etishi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Jadidchilik, ma'rifatparvarlik, pedagogik fikr, milliy ta'lim, yangi usul maktablari, ta'lim islohoti, tarbiya.

Аннотация: В данной статье научно-теоретически анализируется вклад джадидских просветителей в развитие педагогической мысли. Актуальность исследования определяется значением джадидского движения в формировании национальной системы образования. На основе методов историзма, системного и сравнительного анализа рассмотрены педагогические. Результаты исследования показывают, что джадиды внесли значительный вклад в развитие педагогической мысли через внедрение светских знаний, организацию школ нового метода и применение инновационных методов обучения. В заключении обосновывается теоретическая и практическая значимость педагогического наследия джадидов для современной системы образования.

Ключевые слова: Джадидизм, просветительство, педагогическая мысль, национальное образование, школы нового метода, образовательная реформа, воспитание.

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of the contribution of Jadid enlighteners to the development of pedagogical thought. The relevance of the study is determined by the significant role of the Jadid movement in shaping the national education system. Using historical, systematic, and comparative research methods, the pedagogical views of are analyzed. The findings indicate that the Jadids made a substantial contribution to pedagogical development by introducing secular education, establishing new-method schools, and implementing innovative teaching approaches. The study concludes that the pedagogical heritage of the Jadid enlighteners retains both theoretical and practical significance for the modern education system.

Keywords: Jadidism, enlightenment, pedagogical thought, national education, new-method schools, educational reform, upbringing.

Kirish. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-madaniy hayotida yuz bergan tub burilishlar jarayonida jadid ma’rifatparvarlari milliy tafakkur va pedagogik fikr taraqqiyotining yangi bosqichini boshlab berdilar.[5] Jadidchilik harakati nafaqat siyosiy va madaniy uyg‘onish hodisasi, balki eng avvalo ta’lim-tarbiya tizimini isloh qilishga qaratilgan chuqur pedagogik konsepsiya sifatida namoyon bo‘ldi.[13] Bu harakat vakillari jamiyat taraqqiyotining asosiy omili sifatida ilm-ma’rifatni ko‘rdilar va eski maktab hamda madrasalardagi ta’lim usullarini zamon talablariga javob bermaydi, deb baholadilar.[11] Shuning uchun ular yangi usul maktablarini tashkil etish, dars jarayoniga fonetika asosida savod o‘rgatish metodini joriy etish, dunyoviy fanlarni o‘qitish, o‘quv jarayonini tizimli reja va dastur asosida olib borish kabi yangiliklarni amaliyotga tatbiq etdilar.[2] Jadid pedagogikasining nazariy asoslari milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashgan holda Yevropa pedagogik tafakkuri yutuqlarini ham o‘zida mujassam etdi.[7] Ular ta’limni faqat diniy

bilim berish vositasi emas, balki shaxsni har tomonlama kamol toptirish, milliy ongini shakllantirish va jamiyatni taraqqiyot sari yetaklash quroli sifatida talqin qildilar. Jadid ma'rifatparvarlari orasida Mahmudxo'ja Behbudiy alohida o'rin tutadi.[3] U maktab va maorif masalasini millat istiqboli bilan chambarchas bog'lab, "najot – ilmida" degan g'oyani ilgari surdi. Behbudiy tomonidan yozilgan darsliklar va sahnalashtirilgan asarlar yosh avlodni zamonaviy bilimlarga, ijtimoiy faollikka undashga xizmat qildi.[2] Uning pedagogik qarashlarida ta'limning amaliy yo'nalishi, geografiya, tarix, matematika kabi fanlarni o'qitish zarurati asoslab berildi. U maktabni milliy uyg'onish markazi sifatida tasavvur qilib, o'qituvchining jamiyatdagi mavqeini yuksak baholadi. Jadid pedagogikasining yana bir yirik namoyandasi Abdulla Avloniy bo'lib, u o'zining "Turkiy guliston yoxud axloq" asari orqali axloqiy tarbiyaning nazariy asoslarini ishlab chiqdi. Avloniy ta'lim va tarbiyani ajralmas jarayon sifatida talqin qilib, komil insonni shakllantirishda axloqiy qadriyatlar, vatanparvarlik, mehnatsevarlik va ma'naviy poklikni ustuvor omil deb bildi.[8] Uning fikricha, maktab faqat bilim beruvchi emas, balki ma'naviy yetuk shaxsni voyaga yetkazuvchi muassasa bo'lishi lozim. Shuningdek, u o'qituvchining shaxsiy namunasi, pedagogik mahorati va ijtimoiy mas'uliyatini yuqori baholadi.[14] Jadidchilik harakatida Munavvarqori Abdurashidxonov ham muhim o'rin egallaydi. U yangi usul maktablarini tashkil etish, o'quv dasturlarini tuzish va darsliklar yaratishda faol ishtirok etdi. Munavvarqori ta'lim jarayonida ko'rgazmalilik, tushunarliklik va izchillik tamoyillarini ilgari surdi hamda bolalarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish zarurligini ta'kidladi. Bu esa jadid pedagogikasining ilmiy-psixologik asosga ega bo'lganini ko'rsatadi. [1] Abdurauf Fitrat esa ta'limni millatni uyg'otish va ozodlikka yetaklash vositasi sifatida ko'rdi. Uning asarlarida yosh avlodni mustaqil fikrlashga, tanqidiy tafakkurga va milliy g'ururni his etishga da'vat etuvchi g'oyalar ilgari surilgan. Fitrat ta'lim mazmunini yangilash, o'quvchilarda dunyoqarash kengligini shakllantirish va ilmiy tafakkurni rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratdi.[3] Jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik qarashlari bir necha muhim tamoyillarga asoslandi: birinchidan, ta'limning milliylik va zamonaviylik uyg'unligi; ikkinchidan, dunyoviy

fanlarni o'qitish orqali ilmiy tafakkurni rivojlantirish; uchinchidan, axloqiy tarbiya va ma'naviy kamolotni ustuvor yo'nalish sifatida belgilash; to'rtinchidan, ta'lim jarayonida yangi metod va vositalardan foydalanish.[5] Ular eski maktablarda qo'llanilgan yodlashga asoslangan usul o'rniga tushunishga, mantiqiy fikrlashga va amaliy qo'llashga asoslangan metodlarni joriy etdilar.[14] Jadid maktablarida sinf-dars tizimi, qat'iy jadval, baholash mezonlari, o'quv qurollari va xaritalardan foydalanish yo'lga qo'yildi. Bu esa o'z navbatida pedagogik jarayonni tizimlashtirish va samaradorligini oshirishga xizmat qildi.[10] Jadidlarning pedagogik faoliyati milliy o'zlikni anglash jarayoni bilan uzviy bog'liq bo'lib, ular yosh avlodni jaholat va qoloqlikdan qutqarish, zamonaviy bilim va kasb-hunar egallashga undash orqali jamiyatni yangilashni maqsad qildilar.[9] Ularning fikricha, ilmfan taraqqiyoti millat ravnaqining asosi bo'lib, ta'lim tizimini isloh qilmasdan turib ijtimoiy taraqqiyotga erishib bo'lmaydi. Jadid pedagogikasi bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan bo'lib, zamonaviy ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv, interfaol metodlar, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim kabi g'oyalar aynan jadidlar ilgari surgan konsepsiyalarning mantiqiy davomi sifatida namoyon bo'lmoqda.[6] Ularning ilmiy-pedagogik merosi mustaqil O'zbekiston ta'lim tizimini rivojlantirishda muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda.[8] Jadid ma'rifatparvarlari pedagogik fikr taraqqiyotiga nafaqat nazariy g'oyalar, balki amaliy faoliyat, darsliklar yaratish, maktablar ochish va o'qituvchilar tayyorlash orqali ulkan hissa qo'shdilar.[2] Ularning ta'limni millatni uyg'otish vositasi sifatida talqin etgan konsepsiyasi, shaxs kamoloti va jamiyat taraqqiyotini o'zaro bog'liq jarayon deb baholagan yondashuvi pedagogik tafakkur tarixida muhim bosqichni tashkil etadi va bugungi kunda ham ilmiy-nazariy hamda amaliy ahamiyat kasb etib kelmoqda.[4]

Jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik qarashlari o'z davri uchun nafaqat islohotchilik harakati, balki chuqur ilmiy-nazariy asosga ega bo'lgan ma'naviy-ma'rifiy konsepsiya edi.[5] Ular ta'lim tizimini yangilashni millatni uyg'otish, ijtimoiy ongni o'zgartirish va jamiyatni taraqqiyot sari yo'naltirishning bosh omili sifatida ko'rdilar.[7] Jadidlarning pedagogik faoliyati maktabni isloh qilish bilan cheklanib qolmadi, balki

o'qituvchi shaxsini tarbiyalash, darslik va o'quv qo'llanmalarini yaratish, ta'lim mazmunini milliy ruh va zamonaviy ilm yutuqlari bilan boyitish kabi keng ko'lamli jarayonlarni o'z ichiga oldi.[11] Ular ta'limni diniy doiradagi tor qarashlardan chiqarib, dunyoviy fanlar – matematika, geografiya, tarix, tabiiyotshunoslikni o'qitishni zarur deb bildilar.[13] Bu orqali yosh avlodda ilmiy tafakkur, mantiqiy fikrlash, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirishni maqsad qildilar. Jadid pedagogikasida shaxs omili markaziy o'rinni egallaydi, ya'ni har bir o'quvchining qobiliyati, dunyoqarashi va axloqiy fazilatlarini rivojlantirish asosiy vazifa sifatida qaraladi.[12] Ular bolani mustaqil fikrlovchi, ijtimoiy mas'uliyatni his qiluvchi, vatanparvar va ma'naviy yetuk inson sifatida tarbiyalashni ko'zladilar. Jadid maktablarida dars jarayonining izchil tashkil etilishi, fanlarning tizimli o'qitilishi, o'quv reja va dasturlarining ishlab chiqilishi pedagogik jarayonni ilmiy asoslash yo'lidagi muhim qadam bo'ldi.[14] Shuningdek, ular ayollar ta'limiga alohida e'tibor qaratib, jamiyat taraqqiyotida xotin-qizlarning o'rni beqiyos ekanini ta'kidladilar.[15] Bu esa jadid pedagogikasining ijtimoiy tenglik va ma'rifiy adolat g'oyalariga asoslanganini ko'rsatadi. Jadidlarning ta'lim-tarbiya haqidagi qarashlari bugungi kunda ham dolzarbligini saqlab qolgan bo'lib, zamonaviy ta'lim tizimidagi innovatsion metodlar, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, kompetensiyaviy ta'lim tamoyillari bilan uyg'unlashadi. Ularning merosi milliy pedagogika tarixining ajralmas qismi sifatida ilmiy tadqiqotlar uchun mustahkam manba vazifasini o'tamoqda.[14] XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston hududida yuzaga kelgan jadidchilik harakati milliy uyg'onish, ma'rifat va ta'limni isloh qilish g'oyalariga asoslandi. Jadid ma'rifatparvarlari eski usuldagi maktab ta'limini zamonaviy metodlar asosida yangilashni, yosh avlodni dunyoviy fanlar bilan qurollantirishni o'z oldilariga maqsad qilib qo'yidilar. Ular ta'limni millat taraqqiyotining asosiy omili deb bildilar.[15]

Pedagogik fikr taraqqiyotiga qo'shgan hissalar:

Birinchi, jadidlar "usuli jadid" maktablarini tashkil etib, tovush asosida o'qitish metodini joriy etdilar. Bu usul savod o'rgatishni tezlashtirdi va ta'lim samaradorligini oshirdi.

Ikkinchidan, ular darslik va o‘quv qo‘llanmalarini yaratdilar. Masalan, Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” asari yoshlar tarbiyasida muhim pedagogik qo‘llanma bo‘ldi. Unda axloqiy tarbiya, vatanparvarlik, mehnatsevarlik g‘oyalari ilgari surilgan.

Uchinchidan, Mahmudxo‘ja Behbudiy maktab va teatr orqali xalq ongini uyg‘otishga xizmat qildi. U ta‘limni milliy taraqqiyot bilan bog‘ladi va yangi maktablar ochilishiga boshchilik qildi.

To‘rtinchidan, Munavvarqori Abdurashidxonov ta‘lim tizimini isloh qilish, o‘qituvchilar tayyorlash va dars jarayonini zamonaviylashtirish borasida muhim ishlar olib bordi.

Jadidlar ta‘limga geografiya, tarix, matematika, tabiiyot kabi dunyoviy fanlarni kiritib, yoshlarning dunyoqarashini kengaytirdilar. Ular ayollar ta‘limiga ham e‘tibor qaratib, jamiyatda tenglik va ma‘rifat g‘oyalarini ilgari surdilar.[13]

Ijobiy ma‘naviy tomonlari

Milliy ongni uyg‘otdi – jadidlar xalqni jaholatdan chiqarib, ilm-ma‘rifatga chorladi. Vatanparvarlik ruhini kuchaytirdi – yoshlarni millat va yurt ravnaqi uchun xizmat qilishga da‘vat etdi. Axloqiy tarbiyani ustuvor qo‘ydi – halollik, mehnatsevarlik, mas‘uliyat kabi fazilatlarini targ‘ib qildi. Zamonaviy fikrlashni shakllantirdi – tanqidiy tafakkur va yangilikka intilish ruhini rivojlantirdi.[12]

Ma‘naviy uyg‘onishga turtki berdi – adabiyot, matbuot va teatr orqali jamiyatni isloh qilishga xizmat qildi. Jadid ma‘rifatparvarlari pedagogik fikr taraqqiyotida tub burilish yasadilar.[2] Ular ta‘limni millat taqdirini belgilovchi kuch sifatida talqin qilib, maktabni jamiyatni isloh etish vositasiga aylantirdilar.[7] Jadidlarning ma‘naviy jasorati, fidoyiligi va ilmga sadoqati bugungi kunda ham dolzarbligini yo‘qotmagan.[5] Ularning pedagogik qarashlari zamonaviy ta‘lim tizimining shakllanishida mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qiladi.[3] Shu bois jadidchilik nafaqat tarixiy harakat, balki ma‘naviy uyg‘onish va pedagogik tafakkur taraqqiyotining muhim bosqichi sifatida baholanadi.[5]

Xulosa qilib aytganda, jadid ma’rifatparvarlari pedagogik fikr taraqqiyotiga chuqur nazariy asos, amaliy islohotlar va milliy ruh bilan sug’orilgan ta’lim konsepsiyasini olib kirdilar. Ular yaratgan yangi usul maktablari, yozgan darsliklar va ilgari surgan ma’rifiy g’oyalar milliy ta’lim tizimining shakllanishida poydevor vazifasini bajardi. Jadid pedagogikasi shaxs kamoloti, millat ravnaqi va jamiyat taraqqiyotini o‘zaro bog‘liq jarayon sifatida talqin etganligi bilan pedagogik tafakkur tarixida muhim o‘rin egallaydi hamda bugungi kunda ham o‘z ilmiy va amaliy ahamiyatini yo‘qotmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Қосимов Б. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик. – Тошкент: Маънавият, 2002.
2. Алимова Д.А. Жадидчилик ҳаракати ва миллий истиқлол ғояси. – Тошкент: Фан, 2006.
3. Ражабов Қ. Жадидлар: ғоя ва мақсадлар. – Тошкент: Ўзбекистон, 1999.
4. Рахимов С. Ўзбек педагогикаси тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1997.
5. Иноятов Ҳ. Ўзбекистонда маориф таракқиёти тарихи. – Тошкент: Фан, 2001.
6. Жўраев Р.Х. Таълим фалсафаси. – Тошкент: Шарқ, 2008.
7. Йўлдошев Ж.Г., Усмонов С.А. Педагогика асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 2004.
8. Нишонова С.Н. Комил инсон тарбияси назарияси. – Тошкент: Фан, 2003.
9. Абдуллаева Ш.А. Педагогика тарихи. – Тошкент: Иқтисод-молия, 2009.
10. Мавлонов А., Раҳмонов Н. Педагогика назарияси ва тарихи. – Тошкент: Фан ва технология, 2010.
11. Турғунов С.Т. Педагогик жараён назарияси. – Тошкент: Фан, 2012.12. Ҳасанов Б. Жадид маърифатпарварлиги ва таълим ислоҳоти. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2015.
12. Қуронов М. Миллий тарбия ва маънавият. – Тошкент: Маънавият, 2007.
13. Усмонова М. Ўзбекистонда жадидчилик тарихи. – Тошкент: Университет, 2014.
14. Эшонқулов Ж. Ўзбек педагогик фикр тарихи. – Тошкент: Фан ва технология 2011